

ALEVİLİKTE CEM VE CEMDEKİ KAVRAMLAR

ALEVISM CEM AND CEM CONCEPTS

Hüseyin DEDEKARGINOĞLU *

Özet

Alevilerin temel ibadeti olan cemin adına ister “Birlik Cemi”, ister “Abdal Musa Cemi” diyelim diğer bütün cem çeşitlerinin hepsinde bulunan (çerağ yakmak, kurban tığlamak, zakirlerden nefesler dinlemek, cem birlemek, semah dönmek, sakka suyu, niyaz-lokma yemek, dolu sunmak vs...) uygulamaları içeren bir cemi anlatmaya çalışacağız. Yani bir çeşit “standart cem”in nasıl geliştiğini ve oluştuğunu anlatacağız. Günümüzde Alevilik araştırmaları yapanların ve Alevilikle ilgili söz söyleyenlerin bir bölümü Alevilerin deyiş, düvaz imam, buyruk ve Alevi dedelerinin cemlerde kullandığı ifadelerden hareketle Alevi terimlerini kullanırken, bir diğer bölümü Aleviliğin kendine has bir sözlüğü olmadığını zannederek ya yeni terimler icat etmekte ya da Alevilik dışındaki (Sünni, Şii, Musevi, Hıristiyan vb.) inanç gruplarına ait sözlüklerle Aleviliği anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır. Yazımızın **bu bölümünde** Alevilerin cemlerde kullandıkları kavramları anlatmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Cem, Dâr, Delil, Düvaz, Gülbang, Miraç, Semah, Sürek.

Abstract

Cem, basic praying of Alevis, were generally performed in autumn and spring when majority of Alevis were living in villages. After harvest, the Cem of Union was performed to symbolize plentifulness, fruitfulness and purification. In this first Cem of the year called The Cem of Abdal Musa, everybody contributes the sum as one can, and all is shared equally among the community.

Cems are performed in the leadership of Dedes, the spiritual leaders of the community. Male and female members (prayers) join Cems in wqual respect. The most necessary instrument played in Cem is called, “saz.” There are 12 services and each has separate distinctive duties. The major aim of Cem praying is to evaluate human-being as sacred existence. Cems are also the schools of Alevis in which social issues are taught. Thus, they contribute the social peace of Alevi community. Therefore, it is wrong to suggest Cem houses with that of Mosques.

* Dede Garkın Ocağı Dedesi

It is necessary to grasp Alevi terminology in order to understand Alevism. The basic sources of Alevi terminology can be found in the expressions and the discourse of Dedes in Cem praying, and other Alevi materials such as folk poems, buyruks (approvals), and “Menakıpnames,” the documents of Alevi belief system. The aim of this study is to examine and reflect some of the most frequently used terms and concepts of Alevism through the viewpoints of Alevism.

Keywords : Cem, Dâr, Delil, Düvaz, Gülbang, Miraç, Semah, Sürek.

GİRİŞ

Cemler nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığı yıllarda genellikle sonbahar ve kış aylarında yapılırdı. Çünkü halkın büyük çoğunluğu çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Sonbahar bitip kış ayları başladığında insanlar harmanını kaldırmış, bağbozumunu bitirmiş, kışlık erzaklarını hazırlamış yani çift-çubuk derdi bitmiş oluyordu. Bundan sonraki aylarda artık geride kalan bir yıllık dönemin inanç boyutu ile hesabını cemlerde vermek, görülmek-sorulmak için cemler başlardı. Biz burada adına ister Birlik Cemi, ister Abdal Musa Cemi diyelim diğer bütün cem çeşitlerinin hepsinde bulunan (çerağ yakmak, kurban tığlamak, zakirlerden nefesler dinlemek, cem birlemek, semah dönmek, sakka suyu, niyaz-lokma yemek, dolu sunmak vs...) uygulamaları içeren bir cemi iki bölüm halinde anlatmaya çalışacağız. Birinci bölümde kavramları ikinci bölümde ise ritüellerin uygulanışını, yani bir çeşit “standart cem”in nasıl geliştiği ve oluştuğunu anlatacağız.

Hasat dönemi bittikten sonra kışa girerken; bolluk, bereket, temizlenme ve arınmanın sembolü olarak birlik cemi yapılır. Yılın bu ilk cemine bazı yörelerde ve sürelerde Abdal Musa Cemi adı verilir. Abdal Musa ifadesi süre içerisinde 16. yüzyıldaki Çaldıran’dan sonra mı, yoksa 19. yüzyıldaki II.Mahmut döneminden sonra mı girdiği tartışmalıdır. Bu cem, eğer dede köy dışından, başka bir köy veya şehirden geliyorsa; bir çeşit dedeyi karşılama cemidir. Abdal Musa Cemi’nin oluşmasını bir kişi veya aile üstlenmez. Bu ceme tüm talipler katkıda bulunur, yani taliplerin ortaklaşa hazırladığı bir cemdir. Herkes ekonomik gücü oranında değil, gönlünden ne koparsa o kadar katkıda bulunur. Bazı kimselerin ekonomik durumları yetersiz olduğu için katkı yapabilecek gücü yoktur. Ama der ki: “Bir avuç tuz vereyim benim de lokmada tuzum bulunsun.”. Katkı koyarken gönlünden ne koparsa o verilir. Fakat lokma, herkese katkıları oranında değil eşit olarak dağıtılır.

Alevilikte ceme kadın-erkek, yaşlı-genç herkes gelebilir. Ancak görgü cemi gibi bazı cemlerin uygulanışında farklılıklar vardır. Alevilikte cinsler eşdeğerdir.¹ Ceme girildiği andan itibaren cinsiyet farkı ortadan kalkar. Burada önemli olan er kişiliktir, er kişi ise eren kişiye denir. Eren, Hak bilgisine ermiş kişidir. Bunun için erkek de erdir, kadın da erdir. Hacı Bektaş Veli'nin şu dörtlüğü kadın ve erkek eşitliğini veciz bir şekilde dile getirmektedir.

*Erkek dişi sorulmaz muhabbetin dilinde
Hakk'ın yarattığı her şey yerli yerinde
Bizim nazarımızda kadın-erkek farkı yok
Noksanlık, eksiklik senin görüşlerinde*

Dede önderliğinde yapılan ibadette saz (bağlama) olmazsa olmazlardandır. Cemde on iki hizmet ve bu hizmetlerin ayrı ayrı görevlileri vardır. Duvara değil cemalet cemale (yüz yüze) bakmak, insanın yaptığı cami binasından önce Allah'ın özenle yaratıp “bütün meleklerle secde ettirdiği” insanı kutsal görmek, yani Âdeme secde etmek, “Hak Âdemdedir” veya “Benim Kâbem insandır” anlayışı ibadetin esasını oluşturur.

Günümüzde toplumun büyük bir bölümü tarafından cemler salt ibadet yeri, ayin ve zikirlerin yapıldığı yer gibi görülmektedir. Cemevleri aynı zamanda Aleviliğin bir okuludur. Bu okulda yol-erkan üzerine eğitim verildiği gibi görgü-sorgu ve musahiplik uygulamaları ile sosyal konuların işlendiği toplumun birbirinden razı olarak barış içinde yaşamasına katkı sağladığını görmekteyiz. Bazı kesimler tarafından cemevleri camiye alternatif bir ibadet mekânı ve cem de namaza alternatif ibadet şekli olarak algılanmaktadır ki bu algılama yanlıştır: Cemevi caminin alternatifi olmadığı gibi cami de cemevinin alternatifi değildir. Cemlerde kulun kuldandan razı olması, yani rızalık esastır. Görgü-sorgu anlayışı vardır.

ALEVİ CEMLERİNDE KULLANILAN BAZI TANIM VE KAVRAMLAR

Sürek: Anadolu'da “Yol bir sürek bin bir.” diye bir deyim vardır. Bu deyim bazı yörelerde uygulamanın sıralamalarında ve şeklinde ufak tefek farklılıkları ifade etmektedir. Alevi cem uygulamaları, bölgeden bölgeye, hatta köyden köye değiştiği gibi, dedelerin çıktığı ocaklara göre de değişir. Ocak geleneği, cemin biçimi bakımından çok önemlidir. Örneğin bazı yörelerde çerağ uyarılması cem birlemeden hemen önce yapılır. Görgü işleminde ise bazı ocaklar pençeli, bazıları ise erkânî (çubuklu) olarak kendilerini tanımlarlar. Bu tip farklı uygulamalar Alevilerce sürek farklılığı

¹ Sünni anlayışta cinslerin eşdeğer olması sadece Hac için ihrama girildiğindedir.

olarak ifade edilir. Erdebil (Sofıyan) süreği, Dede Garkın süreği, Çelebi süreği, Tahtacı süreği ve Babağan süreği v.s. örnek olarak verebiliriz.

Dâr: Kıyamla Hakk'ın huzurunda durduğunu kabul ederek, benliğini ortaya koyup teslim olmak demektir. Eğer canlardan herhangi birisi maddi ve manevi bir haksızlığa uğramışsa, mağduriyetinin giderilmesi için cemde meydana gelerek dara durur, kimden isteği, şikayeti varsa, ya da uğradığı haksızlığı dedeye anlatır. Dede de hak talep edilen kişiyi meydana çağırarak onu da dinler. Dede her iki tarafı da dinledikten sonra, cem erenlerinin de yardımıyla işin doğrusunu bularak sorunu çözer. Çünkü o meydanda yalan dolan olmaz. Kimse o meydanda yalan söylemeye cesaret edemez. Eğer yalan söylerse, o kişi düşkün olur.

Cemlerde uygulanan dört tip dar vardır:

Çengel Dâr: Dâra duracak canlar; meydana gelerek, erkekler sağ başta olmak üzere yaş sırasına göre sıra olurlar. Erkekler eğilerek sağ ayağının başparmağını sol ayağının başparmağının üzerine koyup, dizlerini kırmadan eğilerek sağ elinin parmaklarını sağ ayağının başparmağının üzerine değdirir. Sol elini de kolunu çapraz tutarak eli açık şekilde göğsünün üzerine kapatır ve o şekilde dâra durur. Buna dârda mühürleme ya da peymençe denir. Bu dâr, cemde yapılan genel dâra duruş şeklidir.

Fâtima Dâr'ı: Bacıların tek tip dâr duruşudur. Bacılar dâra dururken sağ ayak başparmağını sol ayak başparmağının üzerine kor. Başlarını eğer, göğüslerinin üzerinde sağ el, sol elin üzerine çaprazlama konarak dâra dururlar.

Nesimî Dâr'ı: Diz üstü oturup, ellerin açık olarak diz üstünde tutulduğu ve başın öne doğru hafif eğik vaziyette olduğu ve Seyyid Nesimî gibi "Yol uğruna yüzülmeye hazır" olmayı simgeleyen duruş şeklidir.

Mansur Dâr'ı: Ayakta kollar serbest salınmış, baş öne eğik (Hallac-ı Mansur gibi, yol uğruna asılmayı göze almaya hazır olma anlamında) vaziyette dâra duruş şeklidir.

Dâra duran canlara dede şöyle dâr duası okur:

"Bism-i Şâh, Allah... Allah..."

Geldiğin yoldan, durduğun dârdan, çağırdığın Pir'den, şefaata göresiniz. Hak erenler üçlerin, beşlerin, yedilerin, on iki imamın, kırkların ve Ehl-i Beytin yolundan, katarından, didarından ayırmasın. Allah'a kul, Muhammed'e ümmet ve Ali'ye talip eylesin.

Gerçeğe Hû."

Dârdakiler meydana niyaz edip tekrar dâra durunca, dede tecella duasını okur:

“Tecella, temanna Hakk’a yazıla, tecellanız temiz, yüzünüz ak ola, tecella gören cehennem narı görmeye. Gerçeğe Hû.”

Deyince dârdaki canlar ikinci kez meydana niyaz ederler. Darda duran can, duadan sonra meydana niyaz (secde) eder. Sonra diz üstü delile kadar gider. Dedeye ve delile niyaz eder. Dedeye ya da posta niyaz edenler, bazen dedenin elini de öpebilirler. Buradaki el öpmek yaşça büyük olanların elinin öpülmesinden farklıdır. Gerek cemlerde, gerek cem dışındaki ortamlarda dedenin eli öpüldükten sonra alınmaz. Çünkü dedenin buradaki büyüklüğü yaşça büyüklük, değil yolca büyüklüktür. Dedenin elini öpen talip yaşça dededen büyük de olabilir.

Terceman: Manzum şekildeki ve birbiriyle uyaklı mısralardan oluşan kısa dualardır. Hizmet görevlileri tarafından meydana dâra durularak okunur. **Örnek olarak çerağcının okuduğu terceman** şöyledir:

“Çerağ-ı rûşen, Fahr-i dervişan, Zuhur-ı iman, Himmet-i piran, Pir-i Horasan, Küşâd-ı meydan, Kuvve-i abdalın, Kanun-ı evliya, Gerçek erenler demine Hû...”

Hizmet Duası : Hizmet sahibi, görevini yaptıktan sonra duaya durup tercemanı okuyunca dede tarafından hizmet duası okunur. Bu duanın belli bir formatı yoktur. Hizmetin kabul olması dileği ve o hizmetin pirinin adının duanın içinde geçmesi gerekir. Örn. Çerağcıya okunan hizmet duası:

“Bism-i Şâh, Allah... Allah...”

Hizmetin kabul, muradın hâsıl ola. Gönlün aydın, Hızır yoldaşın, erenler haldaşın ola. Sonsuza dek bu çerağ, bu ışık demimizde, cemimizde eksik olmaya. Yolumuz aydın, gönlümüz mutlu ola. Cabir-ül Ensari’nin himmeti üzerinde ola. Gerçek erenler demine Hû...”

Gülbank: Alevilikte duaya gülbank da denir. Aleviler her işe bir dua ile başlar. Genelde dede tarafından okunur. Dua ve gülbanklara *Bism-i Şâh, Allah... Allah...* diye başlanır. Dili Türkçe ve anlaşılabilir bir yapıdadır. Metinler belli bir şablona bağlı olarak kalıplaşmış değildir. Cümleler kısa, birbiriyle uyumlu ve kafiyelidir. Gülbank içinde hiyerarşik bir silsile takip edilir. Üçler, Beşler, Yediler, 12 İmam, 14 Masumu Pâk, 17 Kemerbest ve Kırklar’ın isimleri geçebilir. Söyleyenin durumuna, yani bilgisine, görgüsüne göre değişebilir. İrticalen o anki duruma göre değişen gülbanklar veya

dualar da olabilir. Cemlerdeki gülbanklarda dileklerin talep edildiği ilahi varlığın ve duanın kabulü için şefaathçi olarak görülen isimler sayılır. Temenniler, toplumsal, kişisel ve evrensel istekler dede tarafından belirtilerek sıralanır. Gülbank okunurken cemde bulunanlar Allah, Allah, zikirleri ile eşlik ederler. Gülbanklar genellikle cem başlangıcında, cem birlemede ve cem sonunda okunur. Dualar ise hizmet sahiplerine veya dara duran canlara okunur. Dualar kısa gülbanklar daha uzundur.

Edep Erkân (Marifet): Cemde gözcü, pir ya da canlardan herhangi bir kişinin “*Edeb-Erkân veya Marifete*” uyarısı üzerine canların aldığı duruş düzenidir. Bu uyarı üzerine erkekler Nesimi Dârı, bacılar ise Fatima Dârına dururlar.

Deyiş: Güncel yaşamı Alevi felsefesine göre tasvir eden, serbest konulu, az da olsa öğretici yönü bulunan ve Aleviliği çağrıştıran müzik ve şiir biçimidir. Nefes, düvaz imam ve deyişin alt tanımlamalarıdır. Edebi türlerden en yaygın olanıdır.

Düvaz İmam: Kısaca düvaz da denir. Halk edebiyatı nazım şeklidir. Farsça on iki anlamına gelen Düvazdehin kısaltılmış söylenişidir. Düvaz İmam, cemde söylenen ve On İki İmamın adlarının geçtiği ve On İki İmamı öven deyişlerdir. Bu şiir-müzik türü, cemlerin en temel müziklerindedir. Düvaz İmam bir çeşit dua olarak da kabul edilebilir.

Zâkir: Âşıklık geleneğinde doğaçlama veya yazarak, ayrıca geleneğe bağlı olarak sazlı ya da sazsız ezgiler, şiirler söyleyenlere âşık; bu söyleme biçimine âşıklama, âşıkları yönlendiren kurallar bütününe de âşıklık geleneği diyoruz. Âşıklık geleneği yüzlerce yıldır süregelen canlılığını, günümüzde de koruyan manevi bir kültür olarak kabul edilir. Son zamanlarda halk arasında her ne kadar âşık ile ozan aynı anlamda kullanılsa da, âşık kendi yazdığı şiiri saz ile seslendirirse buna da ozan denir. Halk âşıkları, halk kültürüyle kişisel yeteneğin birlikte oluşturduğu toplumun değerlerini kuşaklar boyu tanıtmakta aracı olarak bunları kalıcı kılmışlardır. Âşıklar Anadolu’da toplumun öncüsü olmuş, toplumdaki olumlu ya da olumsuz gelişmeleri saziyla ve sözüyle dile getirmişlerdir. Âşıklar gerek içinde bulunduğu zamana, gerekse gelecek nesillere mesajlar verme özellikleri ile tanınırlar. Alevi cemlerinde saz çalarak deyiş ve düvazlar okuyan âşıklara da zâkir diyoruz. Zâkir zikreden anlamındadır.

Cem Erenleri: Cem erkânı uygulaması esnasında saflarda (halkada) oturan, genelde yaşlı ve cem konusunda bilgi birikimine sahip kişilere verilen addır.

Sofu-Bacı: Cemde bulunan erkekler “sofular”, kadınlar “bacılar” olarak tanımlanır. “Canlar” ifadesi her ikisini de kapsar.

Mirâçlama: İslam inancında Hz. Muhammed'in Tanrı ile görüşmek ve konuşmak üzere M.S. 619 yılının Recep ayının 27. günü göğe çıkması Miraç olarak adlandırılır. İslam âlemi içerisinde bu yüzden o günün gecesi Miraç Kandili'dir. Sözcük olarak “*yukarı çıkmak, yükselmek*” anlamındaki urûc kökünden türeyen miraç sözcüğü, “*yukarı çıkma vasıtası, merdiven*” demektir. Terim olarak Hz. Peygamber'in göğe yükselişini ve Allah katına çıkışını ifade eder. İslami kaynaklarda genellikle ele alındığı şekliyle Miraç olayı iki safhada meydana gelmiştir. Hz. Muhammed'in bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya yaptığı yolculuğa İsrâ, oradan göklere yükselmesine Miraç denmiştir. İşte bu mirac olayının cemlerde bağlama eşliğinde nefeslerle anlatılmasına da miraçlama denir. Miraçlamada Peygamber'in miraca gidişi, yolda önüne aslanın çıkması, yüzüğünü aslana vererek geçmesi, Tanrı ile konuşmaları ve cennetten gelen taamin (yemek) orada yenmesi, geri dönüp Kırklar Meclisi'ne varması, engürü (üzümü) ezip kırklara dağıtması ve kırklarla beraber semah dönmesi anlatılır. Miraçlama cemlerin en önemli bölümüdür.

Niyaz: Niyaz iki anlamda kullanılır: Birincisi cemde canların secdeye eğilerek “Allah, Muhammed, Ali aşkına” deyip yeri veya pirin elini öpmesine denir. Yer öpülürken sağ el sol elin üstüne konur, sağ elin üstü öpülür. Böylece cem adına kendi elini öpmüş olur. Diğeri ise ceme gelirken getirilen ve dara durularak dede tarafından dualanan kurban hariç her türlü yiyecek (yemiş, meyve, çörek, kömbe, baklava, helva, meşrubat vs.) ve içeceğe niyaz denir.

Dede, meydanda niyaz için “dâr”a duranlara şöyle dua eder:

“Bism-i Şâh, Allah... Allah...”

Niyazınız nur ola, Şâh zuhur ola, yiyene helâl, yedirene delil ola. Dertlerimize dermân, gönüllerimize iman, hastalarımıza şifa ola. Gittiği yer gam görmeye. Gerçek erenler demine Hû.

Lokma: Ceme pişmiş ya da yenmeye hazır olarak getirilen her türlü yiyecek ile çiğ olarak getirilenler pişirildikten sonra cemde bulunan canlara dağıtılır. Bu dağıtılan yiyeceklere lokma denir. Lokmaların eşit olarak dağıtımını tamamlanmadan cemde bulunan hiç kimse lokma yiyemez. Dağıtım bitiminde dede tarafından “Herkes hakkına razı oldu mu?” diye sorulur. Rızalık alındıktan sonra dedenin destur (izin) vermesiyle lokmalar yenir.

Delil (Çerağ): Delil olarak, özel hazırlanan bir çerağ kullanılmaktadır. Yeni bir çerağ hazırlama işlemi şöyle yapılır: Çerağ fitilini yapmaya yeterli bir miktar bez, eri-

tilmiş içyağı ile dolu olan kaba bandırılarak, bezin yağı iyice emmesi sağlanır. Daha sonra bezin üzerine pirinç tanesi iriliğinde tuz atılarak rulo şeklinde dürüm gibi sarılıp, bağlanır. Bağlanan bu rulo delilin fitilini oluşturur. Bu fitil, çerağın kabı içerisine dikilerek etrafı yağ ile doldurulur ve fitille birlikte donan yağ çerağı oluşturur.

Bu delilin yanmasında tereyağı veya kesilen kurbanların iç yağı kullanılır. Delilin yanında delilci olarak bulunan hizmet sahibi cem süresince onun sürekli yanmasını sağlar. Delilci, cemde delilin sürekli yanmasını sağlayamaz; delile yağ eklemeyi geciktirir, ya da herhangi bir ihmalden delil sönerse, delilci bu hatasından dolayı bir kurban kesme yükümlülüğü altına girer. Çerağın (delil) sürekli yanar vaziyette olması sağlanır. Çünkü çerağın o meydana fiziksel olarak aydınlatmasının yanında manevi olarak da aydınlattığı kabul edilir. Cem süresince sürekli yanması sağlanan delil (çerağ) cem sonunda dua ile dede tarafından dindirilir.

Devriye: Alevi inancında insan ruhunun asıl kaynağı olan gerçek varlıktan (vücut-u varlık) ayrılıp tekrar ona dönünceye kadar geçireceği evreler. Alevi inancına göre insan ruhunun geldiği asıl kaynağa dönüşü ancak insanın olgunlaşma sürecini tamamlaması ile olur. İnsan-ı kâmil'in gerçek yaratana bütünleşmesi devriye ile tamamlanmış olur. Alevilikte devriye inancının bir parçası olarak "ruhun ölmezliğine ve ruh göçüne" inanılır. Bu inanca göre ölümlü olan bedendir, ruhlar ölmez. Bu inanca Alevilikte "Can ölmez, ten ölür." cümlesi ile ifade edilir. Alevi deyimiyile "Hak ile Hak olur." Yani insan-ı kâmil'in ruhu Yaradana kavuşur onunla bütünleşir. Alevilikte insan-ı kâmil mertebesine ulaşmış kişiye "Eren" denir. Eren deyimiyile olgunlaşma sürecini tamamlamış insan-ı kâmil olmuş Alevi mürşitlerini, pirlere tamamlayan bir sıfattır. Bunlara Erenler (Baba Erenler, Horasan Erenleri, Urum Erenleri gibi) denir. Erenler ölmezler Hakk'a yürürler. Bu yüzden Alevilik anlayışında olgun kişilere, Pirlere, Mürşitlere öldü denmez. Hakk'a yürüdü tabiri kullanılır.

Kurban Tekbirleme : Diğer bir adı da kurban tığlamadır. Kurban sözcük anlamı olarak yaklaşmak, yakınlık peyda etmek anlamındadır. Kurban ibadetinin tarihi oldukça eskidir. İslam'daki kurban ibadetinin Hz. İbrahim ve Hz. İsmail ile de yakın ilişkisi vardır. Şöyle ki: Hz. İbrahim bir oğlu olursa Allah yolunda onu kurban edeceğini adar. Aradan uzun zaman geçtikten sonra oğulları olmuş fakat o adağını unutmuştur. Rüyasında oğlu İsmail'i kendisi kurban ediyor görünce adağını hatırlar. Konuyu oğlu İsmail'e açar oğlu da bu emre teslimiyet gösterir. İbrahim Peygamber, oğlu İsmail'i Arafat Dağı'nda kurban edeceği sırada Allah, Cebrail ile bir koç göndererek İsmail'in

yerine bu koçun kurban edilmesini ister. Bu tarihten sonra kurban, insanların kurban edilmekten kurtulmalarının karşılığı olarak Tanrı'ya yapılan bir teşekkür olarak Hz. Peygamber zamanına kadar sürüp gelmiştir.

Hız. Peygamber zamanında kurbanın İslamiyet'e girişı ise şöyledir: Ebu Süfyan (Muaviye'nin babası) ve As Bin Vail (Sıffin savaşındaki Muaviye'nin hilekâr hakemi Amr Bin As'ın babası) Hız. Muhammed'in erkek çocukları doğup, fakat yaşamadığı için onunla alay ederlerdi. Ondan bahsederken soyu kesik, zürriyetsiz anlamına gelen "ebter" sıfatını kullanırlardı. Bu sözleri duyan Hız. Peygamber buna çok üzülürdü. Hız. Peygamber'in bu üzüntüsü gidermek için Allah tarafından bir sure (Kevser suresi: Bismillahirrahmanirrahim. *innâ a'taynâkel-kevser fe-salli li-rabbike venhar inne sânı eke hüvel ebter*) indirildi. Bu surenin Türkçe açıklaması kısaca şöyle: "*Şüphesiz ki biz sana Kevser'i (Kevser, Hız. Peygamber'in kızı ve Hız. Ali'nin eşı olan Hız. Fatima'nın diğer adıdır) verdik. Senin zürriyetin ondan gelecektir. Artık Rabbin için ibadet et ve kurban kes. Asıl ebter olan, seninle dalga geçen ve sana kin tutanlardır.*" Yezit'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu 2. Muaviye babasının ve dedesinin yanlışılarına ortak olmak istemedi. Saltanatı reddetti, ama bu ret hayatına mal oldu. Böylece Muaviye soyu kesildi. Emeviler Mervan'ın soyundan yürüdü. Alevilikte Hak yoluna, inanç yoluna, ululara ve Hakk'a yakınlaşmak için kesilen, eti yenen (evcil, çift turnaklı ve geviş getiren) hayvana kurban denir. Kurban edilecek hayvan sağlıklı olmalı, eğer dişı ise gebe olmamalıdır. Alevi cemlerinde kesilen kurbanlar davar türü olup, genellikle koç veya kısır koyundur².

Cemde kesilen kurbanların etleri, cemde bulunanlara çiğ et olarak dağıtılmaz. Pilav içerisinde ya da et yemeği olarak pişirilip hazırlanır ve cemde bulunan canlara eşit bir şekilde lokma olarak dağıtılır. Cemlerde kesilecek olan kurbanların dualanması (tekbirlenmesi) için meydana bir naylon muşamba, veya genişçe bir bez serilerek, dualanmak için gelen kurbanların meydana kirletmesi önlenmiş olur. Kurbançı ve lokmacı hizmetini alan hizmet sahipleri, kesilecek olan kurbanları meydana getirirler. Kurban sahipleri kurbanlarının yanına gelerek, kurbanın sol tarafında durur ve sağ eliyle kurbanın ön sağ ayağını kurbanın yüzüne gelecek şekilde kaldırıp, delile (çerağ) ya da dedeye doğru tutarak duaya dururlar.

² Keçi kurban edilmek zorunluluğu hasıl olmuşsa boynuna bir elma takılarak tekbirlenir.

Dede, kurbanlara üç kez tekbir getirir ve dua okur:

“Bism-i Şâh, Allah... Allah...

Kurban-ı Halil Fermân-ı celil, delil-i Cebrail, Tekbir-i İsmail, getirdi Cebrail³.

La ilahe illallâh, Muhammedün Resûlullah, Aliyyün Veliyullah.

Bismillah tekbir...

Allahü Ekber, Allahü Ekber, Eşhedü en Lâ İlâhe İllâllah, Vallâh-ü Ekber... Allah-ü Ekber, Ve Lillâh 'il hamd. (Diyerek tekbiri üç defa tekrarlar) ve devamla

“ La fetâ illa Ali, la seyfe illa Zülfikar” diyerek tekbiri tamamlar.

Semah : Semah, Alevilerin ibadeti olan cemin ayrılmaz bir parçasıdır. Aleviler için ilahi bir aşktır. İlahi aşkı ruhunda duymaya, o aşkla onun güzel isimlerinden herhangi birisini anarak ayakta dönmeye denir. Semah dönmek, cem içinde yapılan on iki hizmetten birisidir. Semah dönen canlar; duygunun, sevginin, aşkın dorukta olduğu adeta ayrı bir dünyaya yolculuk edildiği bir trans halini yaşarlar. Okunan deyiş ve düvaz imamların eşliğinde kadın-erkek, din, dil ve ırk ayrımı yapmaksızın Hakk'ın bir olduğunu tekrar tekrar zikretmektir. Nefsin, bencilliğin, savaşların, açlıkların, menfaatin ve ikiyüzlülüklerin, kısaca yaşama dair bütün kötülüklerin anlamsızlığını görmektir.

Yüzyıllarca gizli olarak yapılan cemlerin bir parçası olan semah, Alevilerin son yıllarda inançlarını saklamadan, kendilerini ifade etme imkânı bulmasıyla güncellik kazandı. Alevi bir aileden gelmesine rağmen Alevilik hakkında fazla bilgisi olmayan genç kuşakların büyük bölümü önce semahı tanıyarak Alevilikle ilgilenmeye başladılar. Hacı Bektaş törenlerinde, sosyal etkinliklerde, ulu orta, herhangi bir cem ritüeli olmadığı halde semah döndüler. Toplumun Alevi olan ve olmayan büyük bölümü tarafından ilgi ile izlenen bu semah gösterilerine önceleri; “Alevi inancının tanınmasına katkısı olur.”, “Kendilerini ifade etmek, duygularını dışa vurmak için içlerinden böyle geliyor.” düşüncesiyle hoşgörü gösterildi. Bu semah gösterileri daha sonra düğünlerde, açık eğlence yerlerinde ve içkili türkü barlarda bilenler-bilmeyenler tarafından sanki meze niyetine sunulmaya başladı.

Artık Alevi olduğumuzu, inanç ve ibadet anlayışımızı bütün olumsuzluklara rağmen rahatça ifade edebiliyorsak semahımızı da olması gerektiği yerde yani cemlerde dönmeliyiz. Çünkü semah bir oyun, folklorik bir gösteri değildir. İbadetin bir parçası-

³ Muharrem ayında kesilen şükür kurbanındaki tekbir ise şöyledir: Tekbiri nida, fermanı Hüda, kurbanı Muhammed Mustafa, nuru dideyi Aliyyel Murteza, ciğerpareyi Fatimatü'l Zehra, can fedayi Şah Hüseyin şehid-i Kerbela.

dır. İlahi bir aşktır. Cemin ayrılmaz bir parçası olan semah, cemin belli bir aşamasında dedenin işaretleriyle başlar. Çalınan bağlama ile söylenen nefesler, deyişler ve düvaz imamlar eşliğinde kadın-erkek tüm canların birlikte yaptığı dinsel bir ritüeldir. Cem gibi semahın da kaynağı Kırklar Meclisi'dir.

Semahçılar kadınlı erkekli ve ayakları çıplak olarak meydana gelirler. Bunun anlamı maddeden ve nefisten sıyrılıp Tanrı huzuruna bir çocuk gibi çıkmak, yani ölmekten önce ölmektir. Semah folklorik bir gösteri biçimi değildir. Semah dönülen yer Kırklar meydanıdır. Semah dönenlerin giysileri günlük normal giysiler olmalıdır. Tek tip ya da folklor ekiplerinin giysilerini çağrıştıran giysiler olmamalıdır. Semahın dört evresi vardır; Bunlar, ağırlama, yürütme, yeldirme (pervane) ve duaya durma olmak üzere dört bölümden oluşur. Yeldirmeden sonra kısa bir ağırlama yapılır. Zâkir, burada eğlen dur, sallan dur gibi komutlarla bitirme zamanını belirler ve sıralı bir şekilde meydana duaya duran semahçılara dede dua eder. Halka şeklinde dönülen semahlar dışında, katar şeklinde dönülen semahlarda; post dedesinin oturduğu tarafa sırt dönülmez. Semahçılar dedenin önüne geldiği zaman yüzleri dedeye gelecek şekilde hafifçe eğilir, dede ve post makamını niyazlayarak selamlar.

Dolu (Dem): Dem almak başka bir ifade ile dolu, Aleviliğin bir kuralı, ilkesi değildir. Cemlerdeki edep-erkân arasında da temel kurallar olarak yer almaz. Dem Alevilerde, "Kırklar Meclisi"nin bir anısı olarak kutsallık kazanmış ve dolu adıyla cemin bir parçası durumuna sokulmuştur. Alevi anlayışına göre cemlerde alınan bir yudum demin günahı olmadığı gibi yerine göre de ibadet hükmündedir. Dem, ayinlerde alınır ve kutsal bir saygınlığı vardır. Cemlerde dem alanlar, dolucu hizmeti sırasında dolucu tarafından verilen demi alabilir. Ancak hiçbir zaman sofraya dem konmaz. Demi, alanlara, "saki" verir. Cemde bulunan herkese dem verilmez. Meydanın karşılıklı safalarında (halkada) oturan yaşlı ve belli olgunluğa erişmiş kimselere dem verilir. Sakinin vermiş olduğu demi alan kişi rastgele bir şey içer gibi içmez. Demin bulunduğu kabı (kadeh, bardak, kupa vs) iki eliyle avucunun içine alır. Bu, sevgiyle tutuştur. Baş parmak yukarıya doğrudur. Tanrı'yı gösterir. "Hak-Muhammed-Ali" diyerek kadehten yudumlar. Kadeh yudumlanırken durarak, bekleyerek yudumlanmaz. Bir seferde yudumlanır. Hiçbir zaman kadeh tümünden içilmez, boşaltılmaz.

Dolucu hizmeti tamamlandıktan sonra dem bardağını alan saki, dedenin önünde iki diz üzerine gelip duasını alır ve demini içer. Veya dede önceden müsaade etmişse, olduğu yerde diz üzeri gelip iki eli arasına aldığı bardaktaki demi, öne hafifçe eğilip

dedeyi ve cemaati selamladıktan sonra sır eder (içer). Dem dağıtan sadece sakidir. Başkaları dem dağıtamaz. Günümüzde cemlerde dolu olarak genellikle üzüm suyu, şerbet ya da meyve suyu verilmektedir.

Cem ve Cemevi : Cem, cami ile aynı kökten gelmektedir. Sözcük anlamı olarak toplama, birlik olma, bir araya gelme demektir. Alevi inancında ibadet için cem olma; bir araya gelme kavramından yola çıkılarak, bütünleşme anlamında kullanılır. Aleviliğin temel ibadet şekli “cem”dir. Cem ibadetinin yapıldığı mekâna da “cemevi ya da cemhane” denir.

Standart bir cem olarak tanımlayabileceğimiz Abdal Musa/Birlik Cemi akşam saat 7-8 sıralarında başlar ve yaklaşık 8-10 saat devam eder. Cemlerin uzun sürmesinin nedenleri şöyledir: Canlı olarak meydana gelen kurbanlar; dualandıktan sonra, kurbanlıklar (kasaplar) tarafından kesilerek yüzülür ve etleri lokma olarak pişirilmek üzere küçük parçalar halinde hazırlanır. Daha sonra bunların pişirilmesi zaman almaktadır.

Cem, köylerde büyükçe bir evde veya büyük bir mekân geçici olarak cemevi şeklinde düzenlenerek o mekânda, şayet varsa cemevinde yapılır. Cemin yapılacağı zamanı bütün köylülere bildirmek için on iki hizmetten biri olan peyikler (Peyik hizmetini gören kişiler.) gönderilir. Peyik, halkı davet ederken şu tercemanı okur:

*Bülbül oldum bugün gülzâra geldim
Halim arz etmeye dildare geldim
Koyarlarsa bizi hane içeri
Erenler cemine davete geldim*

Bu daveti duyan canlar, cem için hazırlanmaya başlar. Herkes evinde tertemiz yıkanıp en temiz elbiselerini giydikten sonra ceme katılacak olan ev halkı ile birlikte, belirtilen zamanda ceme gelir. Ceme bedenlen ve ruhen en temiz şekilde gidilir. Bu şu demektir: Ceme şatafat ve gösterişten uzak, ibadet alanına uygun temiz giysiler giyerek gel, bu meydana yüreğini kin ve kibirden, gönlünü kızgınlık ve dargınlıktan arındır.

Duadan sonra talipler lokmalarını görevliye teslim edip diz üzeri gelerek meydana niyaz (secde) ederler. Genellikle talip dedeye veya posta niyaz eder. Bunun anlamı: Hem “Âdem’e secde” hem de cemaatte bulunan bütün canlarla görüşmek, onlara saygı ve sevgi göstermektir. Niyaz, mürşide sunulan lokmaya dendiği gibi, cemde canların secdeye gelerek üç kere Allah, Muhammed, Ali aşkına, deyip yeri veya pirin elini öpmesine de denir.

Cemevine gelen canlardan ön sıralara oturmak isteyenler gözcünün göstereceği yere oturlar. Kadınlar cemevinde kendileri için ayrılmış bölüme oturlar. Cemlerde haremlik-selamlık gibi bir uygulama yoktur. Ancak cemevi olarak kullanılan mekanın yetersizliğinden cemevinde ceme daha fazla kişinin girmesini sağlamak için kadınlar ayrı bir bölüme alınır. Yüzleri açıktır, kaç-göç yoktur. Son zamanlarda yapılan projeli cemevlerinde kadın ve erkek yan yana oturabilmektedir.

Erkekler, yönü dededen tarafa gelmek üzere orta yerde büyükçe bir boşluk bırakarak daire (Selman halkası) oluşturacak biçimde oturlar. Burada herkes birbirine dönüktür. Benim Kâbem insandır anlayışı ön plana çıkmıştır.

Cemevindeki oturma düzeni şu şekilde olur: Dikdörtgen şeklinde bir meydan, girişin tam karşısında ocak, ocağa sırtımızı verdiğimizde sol üst tarafta; Post dedesinin yeri, sağ üst tarafında yine dede soylu olan dedelerden birisinin oturduğu Mürşit Postu olarak kabul edilen yer ve bu iki postun orta kısmında yanan bir ocak, ocağın içinde lokmaların piştiği kara kazanlar bulunur. Post dedesinin hemen yan tarafında delil ve delilcinin yeri bulunur. Meydanın sağ ve sol taraflarında dedelerden itibaren canlar sıralanmış olarak oturlar. Bu oturma şekli rasgele veya erken gelen oturur şeklinde değildir. Önce yol büyüklüğüne (ocakzade-talip gibi), sonra yaş büyüklüğüne göre sağlı sollu olarak oturulur. Sağlı sollu sıralanmış safların arka kısımları canların -genelde bacıların- oturmaları için ayrılmıştır.

Önce cemaat ve on iki hizmet görevlileri cemevinde yerlerini alırlar. Mürşit postu makamına, postta oturan dedenin piri konumunda olan bir dede var ise o oturur. Yoksa dedelerden birisi oturur. On iki hizmet sahipleri cemde kullanılacak araç ve gereçleri (asâ, ibrik, leğen, sürahi, bardak, çerağ, havlu ve ses düzeni) önceden hazırlar. Gözcü cemevine girenlere oturma usullerini, duaya duruş şekillerini anlatır. Örneğin: Seyyid yani Evlad-ı Resûl (Dede) olanlara, konuklara (Mihman) ve yaşlı olan canlara saygı gösterilerek ön saflara oturmaları önerilir.

DER GOTTESDIENST (CEM) UND DIE BEGRIFFE DES GOTTESDIENSTES (CEM) IM ALEVITENTUM

Zusammenfassung

Die Gottesdienste (cem), welche die Grundform der alevitischen Gottesandacht bilden, wurden in den Jahren, als die Mehrheit der Aleviten in den Dörfern lebte, generell in den Monaten des Frühlings und des Winter praktiziert. Der Gemeinschaftsgottesdienst (birlik cemi) wurde nach dem Ende der Erntezeit beim Übergang in den Winter als Zeichen der Prosperität, des Segens, der Reinheit und der Bereinigung praktiziert. In den folgenden Monaten fingen dann die Gottesandachten (cem) zum Zwecke des moralischen Rechenschaft ablegens für das vergangene Jahr und die Sündenbekenntnis-Rituale (görülmek-sorulmak) bei den Gottesandachten (cem) an.

An dem als Abdal Musa Cemi bezeichneten Gottesdienst, der die erste Gottesandacht des Jahres bildet, beteiligt sich jeder in Form eines freiwilligen Beitrags, wobei die Verteilung an alle Teilnehmer gleichmäßig erfolgt. Bei den Gottesandachten ist unter den Beteiligten das miteinander einverstanden sein (razi), dass heißt das Einvernehmen (rızałık) elementar. Es gibt die Denkart des Sündenbekenntnis-Rituals. Im Alevitentum können zu den Gottesandachten alle, ob Mann-Frau, Alte-Junge kommen. Jedoch gibt es bei der Praxis einiger Gottesdienste wie bei der Andacht zur Klärung von Konflikten (görgü cemi) Unterschiede. Im Alevitentum sind die beim Gottesdienst teilnehmenden Geschlechter gleichwertig. Von dem Moment an, an dem an der Gottesandacht (cem) teilgenommen wird, verschwindet der Unterschied zwischen den Geschlechtern. Bei der sunnitischen Auffassung - dagegen - ist die Gleichwertigkeit der Geschlechter lediglich bei dem während der Pilgerfahrt anzulegenden Kaaba-Gewand (ihram) gegeben.

Das Saiteninstrument saz (bağlama) ist ein fester Bestandteil der unter der Leitung des Geistlichen (dede) zu praktizierenden Gottesandacht. In der Gottesandacht gibt es zwölf Dienste – die während des Gottesdienstes verrichtet werden - und jeder dieser Dienste hat separate Beauftragte. Auffassungen wie “Nicht gegen die Wand, sondern von Angesicht zu Angesicht (face-to-Face) schauen, nicht die Moschee, die durch Menschenhand gebaut ist, sondern zuvor den Mensch, den Allah sorgfältig erschuf und “Der, allen Engeln befahl, sich vor ihm niederzuwerfen”, als heilig ansehen, dass heißt sich vor dem Menschensohn (Âdem) niederwerfen, “Gott ist im Menschen” (Hak Âdemdedir) oder “Meine Kaaba ist der Mensch” (Benim kâbem insandır) bilden das Fundament des Gottesdienstes.

Die Mehrheit in der heutigen Gesellschaft sieht in den Gottesandachten lediglich einen Gebetsraum, einen Ort, wo religiöse Zeremonien (ayin) und Gottesgedenken (zikir) stattfinden. Jedoch sind die Versammlungshäuser (cemevi) gleichzeitig auch als eine Schule des Alevitentums zu verstehen. In dieser Schule wird nicht nur über den Glaubensweg-Lehre (yol-erkan) Unterricht erteilt, wie wir sehen, wird hier auch die Praxis des Sündenbekenntnis-Rituals (görgü-sorgu) und der Wegbruderschaft (musahiplik) und soziale Themen werden behandelt und ein Beitrag für den Frieden in der Gesellschaft geleistet. Von einigen Kreisen wird wahrgenommen, dass die Versammlungshäuser (cemevi) als Gotteshäuser eine Alternative zur Moschee bilden und die Gottesandacht (cem) ebenfalls eine alternative Gebetsform zum rituellen Gebet (namaz) sei, wobei diese Wahrnehmung nicht richtig ist; sowie das Versammlungshaus (cemevi) keine Alternative zu der Moschee darstellt, so bildet auch die Moschee keine Alternative zum Versammlungshaus.

Um das Alevitentum gänzlich verstehen zu können, muss man die alevitische Terminologie gut beherrschen. Die Aussagen, die die Geistlichen (dede) in den Gottesandachten (cem) machen, die Aussagen in den religiösen Gedichten (deyiş), in den Hymnen zu Ehren der 12 Imame (dövaz), in buyruk (Bücher über Regeln, A.d.Ü) und in den Heiligenlegenden (menakıname) bilden die Hauptquellen der alevitischen Terminologie. Wenn man einige Definitionen und Begriffe des Alevitentums nicht nach alevitischer Auffassung und Wahrnehmung, sondern nach sunnitischen Verständnis liest und diese nach sunnitischer Terminologie bewertet, führt dies zur Entstehung unterschiedlicher Begriffe und Bedeutungen. Das Ignorieren von unterschiedlichen Transformationen, die im historischen Prozess des Alevitentums stattgefunden haben, ist die Ursache für diese Art von Begriffsverwirrungen.

Der Prozess, der in der Hälfte des 20. Jahrhunderts begann, bildet einen der Wendepunkte in der Geschichte des Alevitentums, wo bestimmte Transformationen stattfanden. Während ein Teil derer, die heutzutage über das Alevitentum forschen und darüber sprechen, ausgehend von den Aussagen der Aleviten in den religiösen Gedichten (deyiş), in dövaz imam (Rezitationen der Namen von Prophet Muhammed und der Imame, A.d.Ü), in buyruk (Bücher über Regeln, A.d.Ü) und der Aussagen von alevitischen Geistlichen (dede) in den Gottesandachten alevitische Begriffe verwendet, nimmt ein weiterer Teil von Ihnen an, dass die Aleviten kein eigenes Wörterbuch haben und versucht entweder neue Begriffe zu erfinden oder das Alevitentum über

die Wörterbücher jener Glaubensgemeinschaften (sunnitische, schiitische, jüdische, christliche u.ä.) zu verstehen und zu deuten, die außerhalb des Alevitentums stehen. Wir haben in unserer vorliegenden Arbeit versucht, einige der im Alevitentum oft verwendeten Ausdrücke und Begriffe aus der Perspektive der Aleviten zu untersuchen und zu erklären.

Schlüsselbegriffe: Gottesandacht (Cem), Dâr (symbolische Haltung gegenüber den Geistlichen und Teilnehmern während der Gottesandacht, A.d.Ü), Delil, Dûvaz (Gedichte und Lieder, die die Zwölf Imame loben, A.d.Ü), Gülbang (Gebet), Miraç (Himmelsreise von Muhammed, A.d.Ü), Semah (ritueller Gebetstanz), Sürek.